

משתה ערב דבר

הדים מספרות הילדים בשירת אלתרמן (ב')

אגדת כיפה-אדומה, הנזכרת בגי-
לויה הקליל-כביכול בשירו של
אלתרמן, "כיפה אדומה", נרמזת
גם בגילויה הגותיים-המבועיתים
בכמה מן השירים המוקדמים. —

למשל, בשיר גנוז משנות כתיבתו ה-
ראשונות של אלתרמן — "הראש הטוב"
— באה אגדה זו בהיפוך שנון ובטכניקת
"קולאז' מעניינת עם אגדות אחרות.

בשיר גנוז של אלתרמן, "הראש הטוב" באה אגדת
"כיפה אדומה" בהיפוך שנון ובטכניקת "קולאז' עם
אגדות אחרות: האוהב התמים נושא את ראשו הכרות
כאשר פרחים לאהובתו האכזרית, כמו זר-הפרחים
שקטפה, "כיפה אדומה" לסבתה, או כליבה הכרות של
חייית-היער, שעקר הצייד בגרונו והגישו לאם החורגת
האכזרית, כתחליף ללב הבת התמימה. האהובה גוטלת
את הראש הכרות ומשתעשעת בו כצעצוע, שעה
שאהובה הערוף נושא לכבודה שירת-הילה מלא-
הערצה:

את נאח בשימלתך האדומה / אודם השימלה על
שחם הכתפיים / כקטיפת הדם על עשת הגרון
ראש האהוב הערוף, שהוא כבגד לבן וטהור, שהל-
בישתנו אימו לקראת החג, מונח עתה בחיקה של
האהובה האכזרית, ששמלתה האדומה כאילו עקובה
מדם; ואז מתחלפים תמימותו וטהור מידותיו של האהוב
ערוף-הראש ברשעות ובאכזריות קרה: הוא שב לביתה
של האכזרית, כצייד שבא אל הזאב הטורף שבבית-
הסבתא, ורוצה אותה כאכזריות בקרדומו, כתגמול על
התעללותה. לסיפור הגותי ומעורר-התחלחה הזה יש,
כביכול, אפילו מתקתק ומבורך, שבו ממטירים השמים
גשם קונפטי, הדרך מלקקת אופק דובשני והאוהבים
נוסעים בכרכרה אלי גוף-שקיעה אדמדם, שכולו
אהבת-דודים:

שעט, שוט ושעט. / מרכבה נוסעת. / כוכבים
נופלים כגשם קונפטי. / בבלי קול אקרא: —
את / כה יפה... יפה עד / שאני רוצה כי
תאהבי אותי! / זהר, הוד וזהר. / עמק!
הר! בקעה! הר! / דרך מלקקת אפק דבשני. /
בארשת בער / את אש הדרה ארא — /
היא כבולה כסער בשמלת שני!

לאמיתו של דבר, התמונה המתקתקה והמסוגגנת
הזו, שעליצותה הריתמית מזכירה שירי-ילדים של
קדיה מולודובסקה, והמעלה כביכול סצינת חתונה
עליוזה ובה מרכבת נאהבים, שזה עתה נישאו והם
יוצאים אל "ירח הדבש" שלהם, אינה אלא תמונה
מאקאברית של תמונת מתים, הנישאים במרכבת אש

אל שמי השקיעה הבורים, שגיציה הרשפיה נראים
ככוכבים נופלים וכגשם קונפטי על גתיבם הסעור של
האוהבים, צרופי-הראש.

● טילטיל התלתלית

בשנת 1928 תירגם שמעון הלקין את אגדת "הצי-
פור הכחולה", על קורות הילדים היוצאים למסע-חיפו-
שים רומאנטי בעקבות תלום, שאין להשיגו. אלתרמן
השתמש שימוש חופשי במוטיבים מתוך יצירה זו
בשירו הגנוז מתחילת 1932, "קונצרט לג'ינטה", שבו
נפגשת אגדת "הציפור הכחולה" התלומית עם אגדת
"ציפור האש" אדומת-הכנף מתוך טומאטו של "בית
משוש רוזה מצליל" עולה ובוקעת תמימות פריסטי-
גית-בתולית ונולדים חיים חדשים, כגזול העולה מאודי
הבעירה ומצרימת-האסר בציצת נוצות חדשה. הדובר
מפציר במארחת המנוסה וידועת-החטא להקשיב לתפי-
תו המתוקה ולבוא עימו אל הטבע, אל אדמת השדה
הפורית ה"הרה לאלף תאומים"; שם יעמדו הוא והיא,
אוחזים יד ביד, חרדים ומשתוממים, בצמד תינוקות
באגדת כשפים.

שמותיהם של הילדים מן הפאנטאסיה הדראמאטית
של מטרלינג — מירטיל וטילטיל — עולים כאן בע-
קיפין, ברובד הצלילי, מתיאור גופה הטלול של הנערה,
המיטהרת כרוח האביב: "תלתלים יליליפו פו לא יאמן".
דמותה התלתלית והבתולית של טילטיל, הוולפת טל
שחר-ילדות, השפיעה אולי גם על מתן שם לחמוטל,
לעלמה הניצחית, ששפתיה טלולות שמחלפותיה אדור-
מות כעמוד השחר המפציע (השם, "חמוטל" נבחר אולי
גם בעקבות שיר-הקדשה נודע של ביאליק, שהולחו
והיה לשיר-ילדים).

מכל מקום, הילדים-האחים האובדים בדרך —
מוטיב שגור באגדות הילדים — הורוים גם בשיר
"בהר הדומיית" מתוך "כוכבים בחוף" (הילדים שתעו
פה חדלו לראות — / מסביב דומיה של הרבה
אגמים / והרבה ארצות בהירות); אלא שכאן אין אלה
מירטיל וטילטיל מ"הציפור הכחולה", ואף לא הנזל
וגרטל מאגדות האחים גרים, כי אם הילדים הרבים
התועים, שהלכו מהופנטים בעורוץ-חוישים בעקבות
ה"חילין כהמלין" ונעלמו מאחורי צלע ההר זירדו
במצולות האגם.

בשיריו של אלתרמן, גם הרחוב הוא אגם, ומתחת
למרפסת המזריכה יש עולם אקווארלי, בבואת השמים

שאינם אלא נאות-מרעה כחולים, ובאחד השירים
הגנוזים, "אל החדר ערב שט / כדגה כחולת אישון",
כמו באגדת הילדים הקסומה "ילדי המים" של קינג-
סלי, המתרחשת כולה מתחת לפני המים ושבה תום
מגקה-הארובות הקטן נוטל לחוך הנזר והופך ילד-
מים, המתרועע עם הדגה וצף על שושני-המים. עולמו-
תיו האקווארליים התת-מימיים של אלתרמן, בעיקר
בשירי-העיר הגנוזים שלו, רצופים בגיפלא, המטפסים
על תומות ארמונות, שעציהם משירים אנטי-פירון
לרוב, ובהם אין חלים חוקי הגראוויטאציה המקובלים:
מרכזה-הכובד של האוהב מוסט שמאלה כי געועויו
מכבידים על ליבו, והוא מעיד על עצמו, גופי נקטן
ומתנמד / אבל ראשי כל כך גבוה" (ערב צירוני).
כעליסה בארץ הפלאות.

כאשר מתאר אלתרמן את חודשי הקיץ כאחים
בהירים ורחבים, המטפסים בחומה ירוקייצמות
(תמוז) רומז הוא לענקים הירוקים ולאבירים הירוק-
קים מסיפורי-הילדים הרומאנטיים ובמיוחד לסיפור על
"אפונת הפלא", שצמחה על חומת הטירה למימדים
גיגאנטיים ואיפשרה לנער התמים לחזור לתריו של
הענק הרשע ולהשיב את הגזילה לאימו הענייה.

עולמו של אלתרמן גדוש אבירים ונסיכות, נערות
בסינר פשיט כ"לכלוכית" עם יונייה הלבנות, בובות
כסגדלים אדומים, שאינן אלא נערות באר תמימות
לשעבר, הניראות כצעצועי בן נוגים. על יצאנית פאריז
זאת כודדה מספר השיר הגנוז "מנגד":

מפנית קפה, בגרנורי בכייה, / שר לה פטיפון
בלדה מחוקה, / על בתימלך שהיתה יפהפיה, /
על אביר רעילב אשר בה לא ננע.

● כחול הזקן

מטיב מאקאברי אחר מאגדות הילדים, שאלתרמן
עשה בו שימוש מקורי ומתוחכם בכמה משיריו הוא
מטיב, "כחול הזקן", שהגיע לספרי האגדות באירופה
מאגדות-המזרח, שאף בהן השתמש אלתרמן לרוב
בשיריו המוקדמים, כאן יש להעיר, כי בדיון על אגדות
הילדים, לעיתים מיטשטש הגבול בין ספרות הילדים
וספרות הפולקלור ומרבית האגדות, תידועות כסיפור-
רים לגיל הרך, הן למעשה סיפוריים-שלוקטו ועובדו
בלשון נעימה ומושכת. לדוגמה, אוסף האגדות של
שארל פרנ הצרפתי, חוקר פולקלור בן המאה ה-17,

כלל את האגדות "היפהפיה הגמה", "כיפה אדומה",
"כחול הזקן", "החתול במגפיים", "הפיות", "לכלוכית"
וסנדל הזכוכית" ו"אצבעוני". אגדת "כחול הזקן"
(La Barbe bleue), שלכל הדעות אינה מתאימה
לסיפורי-ערש מרגיעים (וכי אגדת "שלגיה" אינה יכיר
לה להדיד שינה מעיניו של ילד?), משמשת עד היום
הזה סיפורי-ילדים נפוץ ומקובל בלשונות אירופה, ממש
כשאר האגדות שאסף שארל פרנ וכינה אותן "סיפורי
אמא אווזה".

חוקן הכחול הוא אבור קבע בתיאורי התחלה
הגותיים של אלתרמן, כדוגמת תיאור הצץ בשיר
"תמצית הערב", שזקנו מתבדר ברות, לאורו הכחלחל
של הערב, המבליח בסמיטה אפילה ובה עורב מבשר-
אימה על הגדר, נוסח אדגאר אלן פו. אולם, כדרכו,
אלתרמן אינו רומז רק למקור ספרותי אחר, והזקן הכי
חול נקשר בשיריו גם לשיער הכחול, אביזר ששאל
הסיפור-ההרפתקאות הדוקומנטארי-למחצה לבני-הנער-
רים, "המלחמה לאש" (כפי שניסיתי להראות ברשימתי
"אלתרמן אמן התרגום", מעריב, 10.6.77). "קולאז'
מעניין במיוחד ערך נתן אלתרמן בשיריו בין אגדה
"כחול הזקן" ואגדת "אדום הזקן". "שיר מאור עיניים"
(מחברות לספרות, א-ב, שבט הש"ס, 1940), הדומה
ל"שיר שמחת עיניים" מתוך "שמחת עיניים", מתאר את
חוקן הדמוני והקטלני, העובר בכל העיירות ולמראהו
סומרים אף הדחלילים שבשדה, לעת ליל, הוא, בזקנו
החלילי, ונושא-כליו, הכנר-הסומא, עוברים ליד נשים
עדייות שבים כחול ושולפים מטפחת אדומה, עקובה
מדם. בכל עיירה, שבה הם עוברים, שוכבת, כלתנו
יפה כלבנה, שם הורגה על קידוש השם", כמו בבאי-
לאדות של שארל טשרניחובסקי "הפעמונים" ו"בת
הרב".

חוקן החלילי הוא זקנו האדום של פרידריך
בארבארוסה (גם הוא דמות, שנצבעה בצבעי-המינסרה
של ספרות-הפולקלור הגרמנית), שיצא בראש מסע
הצלב השלישי, התריב ערים ועיירות ולחם בעקשנות
טבטוגנית למען השלטת מרוחה; אך איזכורו של חוקן
החלילי בסמיכות לשבים הכחול, מטמיע
באמצעות רובד-הצליל את שני הצבעים והופכם לאי-
כות אחת, וקיסר גרמניה, מתריבן של עיירות שנשיתהן
נאנסו ונרצחו, דומה בשיר זה ל"כחול הזקן", העורג
את כלותיו וכורה להן קבר במרתפן.

זהו גם ריקעו ומיטענו של הדימוי "פנסים אדומי
זקן" בבאלאדות "האם השלישית" המעלה תמונת-חיילי
כיבוש אדומי-זקן, או צלבנים נושאי לפידים (כחייליו
הביניים של בארבארוסה), המביאים שואה והרס
על ערים מפותחות, שיושביהן מסתתרים, בלי גר
בחלון". הרמזים האקטואליים למוראות הנאציון, בז'
מן היכתבם של שירים אלה, עולים מאליהם מבין טורי
השיר.

● רועת האווזים

נראה, שבאמצעות האלוויות הרבות לספרות הי'
ילדים, שהיריעה תקצר מלמנות אף מקצתו, שיקף
אלתרמן מציאות דימונית ומבעיתה מאין-כמותה, וצירף
כמינהגו ניגודים עזים וחרפים, שאינם מתאחים ונקי-
שרים זה לזה קשר שרירותי. איכותם המאקאברית של
שירים אלה בולטת במיוחד על רקע תמימותו-כביכול
של עולם-הילד, המכיר בסיפורים אלה רק את צידם
האגדי והקסום ומתעלם מצידם האפל והמבועית. בשיר
"רועת האווזים" באה רוח לילית ומלבה את "סומק
הסתו וזותב הרמץ" של השדרות שעממו, כלומר, מחו-
ללת דליקה מטאפורית, ועוד מעט תתלקח שריפה,
שתצית את העיר על אוויה

וירק הבית ונרו מניע סיפונים וכותל / ורק בספר
התמונות, אשר הרדים כבר את הטף / ענק שעיר
עולה בהרנוהם מרוב בדידות וגודל / אבל רועת
האווזים חייכה אליו כן דף לדף

האסון והשואה, המתנחשים ברקע, בולטים שבי-
עתיים על רקע תמונתה של רועת-האווזים התמימה
והטובה, המחייכת בכלי-דעת אל הדובר בין דף לדף,
אחר שהטף נרדם והבית נדם. ואולי אף היא הברה
והתמה אינה תמימה כלל וכלל, והיוכה — תחת מטת
הקסמים של המשורר — אינו אלא קריצת-פיתוי ערי-
מומית של אומנת לילדים פתאים, המדיחה את אביהם
לחטא, אחד שהרדימם לעת-ערב בסיפור אגדה נושנה?
דמויותיה הסגוניות והארקאדיות של שירת נתן
אלתרמן עלולות להסיח את דעת הקורא מן העיקר
ולסתוף אותו אל סחרחרת-הקירקס החוגגת, שהיא רק
מעטתו השיטחי והנוצץ של השיר האלתרמני. אך
המתבונן מקרוב בדמויות-הלבידים הצבעוניות הללו,
מאגדות הילדים הנודעות, ומנסה לקלף את המסכה
הדו-ממדית שעל פניהן, מגלה את בעיות הקיום
הטראגיות ואת העומק ההגותי — הפילוסופי וההיס-
טוריוסופי — ששיקע אלתרמן בשיריו הקלילים לכאורה.
ה"רבי" החוגג והמסחרר, על דמויותיו הצבעוניות
מסיפורי-הטף הוא מעין "משתה ערב דבר", בהימוט
סידרי צולם, ערב מלחמת העולם השנייה ומוראות
השואה